

ПРОБЛЕМА АДЕКВАТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: ТИПИ МІЖМОВНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ

Ніконова В. Г.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто поняття “міжмовна мовленнєва кореляція” як ключове для художнього перекладу; запропоновано типологію міжмовних мовленнєвих корелятивів і продемонстровано процедуру їх визначення. Явище кореляції на міжмовному рівні досліджується на матеріалі трагедії В. Шекспіра “Гамлет” і її російськомовних перекладів XIX–XX ст.

Ключові слова: міжмовна мовленнєва кореляція, художній переклад, корелятив.

The article explains the notion of “inter-lingual speech correlation” as the key to a literary translation. The typology of inter-lingual speech correlates is proposed; the procedure for their determination is demonstrated. Russian 19th–20th centuries’ translations of William Shakespeare’s “Hamlet” are used to study the phenomenon of correlation at cross-language level.

Key words: inter-lingual speech correlation, literary translation, correlate.

Явище кореляції розглядалося в ряді праць зі стилістики (І. М. Астаф'єва, І. Т. Головкіна, В. А. Кухаренко та ін.), граматики (Г. А. Вейхман, В. Г. Гак та ін.), лексикології (О. С. Ахманова, В. А. Храменкова і ін.), фразеології (В. Л. Дащевська, В. П. Жуков, О. В. Кунін та ін.) та інших лінгвістичних дисциплін. У теорії перекладу проблема міжмовної мовленнєвої кореляції як така не ставилася, хоча фактично вирішувалася при встановленні міжмовних відповідностей між елементами мови оригіналу (переважно лексико-семантичними) і засобами мови перекладу (див. праці Л. С. Бархударова [1], В. Н. Комісарова [7; 8] та ін.). Визнаючи першорядну важливість максимального збігу змісту оригіналу і перекладу, більшість дослідників розглядають еквівалентність та адекватність перекладу оригіналу як основну ознаку й умову перекладу, що відрізняє його від інших способів передачі змісту іншомовного тексту: реферату, анотації, переказу та ін. Оскільки адекватність (“повнозначність”, “еквівалентність”) є умовою перекладу, а досягнення адекватності при перекладі художнього тексту має свою специфіку, завдання перекладача полягає в тому, щоб якомога точніше визначити цю умову.

Мета статті – розглянути явище кореляції на міжмовному рівні як спосіб досягнення адекватності при перекладі художнього тексту. Зазначена мета зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити специфіку перекладу художнього тексту; 2) розглянути поняття “міжмовна мовленнєва кореляція” як ключове для художнього перекладу; 3) запропонувати типологію міжмовних мовленнєвих корелятивів і продемонструвати процедуру їх визначення.

Матеріалом для аналізу слугують монолог Гамлета *To be or not to be* з трагедії В. Шекспіра “Гамлет” і його сімнадцять перекладів російською мовою, зроблених протягом XIX–XX століть.

Художній (літературний) переклад, який виділяється в теорії перекладу поряд із послівним (буквальним або підрядковим) перекладом слів іноземного тексту в тому порядку, в якому вони трапляються в тексті, і дослівним перекладом, який прагне до максимально близького відтворення синтаксичної конструкції і лексичного складу оригіналу, передає думки оригіналу у формі правильної літературної мови. Художній переклад як вид перекладу, що функціонує у сфері художньої літератури, є інструментом культурного освоєння світу, спрямованим також на розв'язання історико-літературних завдань.

Проблемами художнього перекладу літературних творів займалися багато лінгвістів, мовознавців, перекладачів, видатних письменників і поетів. Теоретичні аспекти художнього перекладу розглядалися у працях Л. С. Бархударова [1], С. Ф. Гончаренка [3], Р. П. Зорівчак [5],

Ю. М. Караулова [6], В. Н. Комісарова [7; 8], В. В. Коптілова [9], І. В. Корунця [10; 11], Т. С. Некряч [13], А. В. Федорова [17] та ін. Всі вони відзначають особливу специфіку літературних творів, яка значно ускладнює роботу перекладача. Іншою проблемою художнього перекладу є творча індивідуальність перекладача, яка часто стає причиною множинності перекладів. Перекладна множинність як категорія художнього перекладу [12] може виявлятися як на рівні перекладу окремих слів і словосполучень [2], так і на рівні перекладу цілих текстів, тобто різних перекладів того самого художнього тексту [18]. Вияв творчої індивідуальності перекладача, а також вплив різних екстралінгвальних чинників сприяють тому, що різні переклади того самого художнього тексту стають самостійними художніми творами [14].

Питання про роль особистості перекладача в художньому перекладі завжди викликає гостру полеміку в теоретиків перекладу [4, с. 99–103], суть якої може бути виражена думкою В. С. Виноградова, який вважає, що вплив індивідуальності перекладача небажаний, але неминучий [2, с. 66], і зауваженням А. В. Федорова, який стверджує, що “об’єктивність перекладу і сильна індивідуальність перекладача не тільки сумісні, але і припускають одне одного” [17, с. 326].

Історія художнього перекладу – це історія боротьби двох напрямів: з одного боку, – буквалістський переклад, коли перекладач виступає як безпристрасний ремісник, сумлінно копіює оригінал, а з другого, – вільний переклад, який відтворює “дух” оригіналу за допомогою “букви” перекладу. Перекладач не вільний від власного художнього “я”, тому в перекладі відбувається певна переоцінка цінностей, що відповідає духу поетичного світу перекладача. Ведуться численні суперечки про те, яким повинен бути художній переклад – якомога точнішим або якомога природнішим. Чому перекладач повинен бути більш вірним – “букві” або “духу” оригіналу? Загальноприйнятих критеріїв ступеня правильності художнього перекладу немає й досі.

У лінгвістичній літературі поширена думка про те, що поняття еквівалентності не може бути єдиним для художнього перекладу. В кожному окремому випадку ступінь смислової спільності визначається низкою об’єктивних і суб’єктивних факторів і не може бути однаковою або заданою заздалегідь для всіх перекладів. Ці відмінності є основою для виділення рівнів і видів еквівалентності. В. Н. Комісаров, наприклад, говорить про п’ять типів еквівалентності між оригіналом і перекладом залежно від ступеня смислової спільності, яку допускають мовні особливості текстів, що перекладаються [7, с. 59–97].

Наявність еквівалентності при перекладі припускає наявність відношень взаємної зумовленості між оригіналом і перекладом на будь-якому рівні: на рівні мовних одиниць (слів і усталених словосполучень) і на рівні мовленнєвих утворень (вільних словосполучень, пропозицій і фрагментів тексту). Ці відношення між операційними перекладацькими одиницями в тексті оригіналу та їхніми іншомовними відповідниками в тексті перекладу можна розглядати як корелятивні, а іншомовні відповідності – як міжмовні мовленнєві кореляти. В теорії перекладу кореляцію розуміють як співвіднесеність елементів тексту оригіналу з елементами тексту перекладу.

Зіставлення інформаційних компонентів у семантичних структурах елементів тексту оригіналу з їхніми міжмовними мовленнєвими корелятами виявляє різний ступінь їхньої смислової спільності. Відношення тотожності, подібності або відмінності між семантикою іншомовних лексичних одиниць і їхніх корелятів у перекладі зумовлює різні типи корелятивних відношень між ними, що дозволяє виділити різні типи міжмовних мовленнєвих корелятів, а саме: корелят-еквівалент, корелят-аналог, корелят-варіант, смисловий корелят і нульовий корелят.

Корелят-еквівалент установлюється в разі, якщо смислова спільність між одиницями оригіналу та їхніми відповідниками в мові перекладу є максимальною, тобто вони повністю

тотожні як у плані змісту, так і в плані вираження. Наприклад, кореляти-еквіваленти словосполучення *the oppressor's wrong* – НЕПРАВДА ПРИТЕСНИТЕЛЯ (Ав.), НЕСПРАВЕДЛИВОСТІ УГНЕТАТЕЛЯ (М. М.) – відповідають лексико-семантичним варіантам у семантичній структурі слів-компонентів оригіналу (рис. 1):

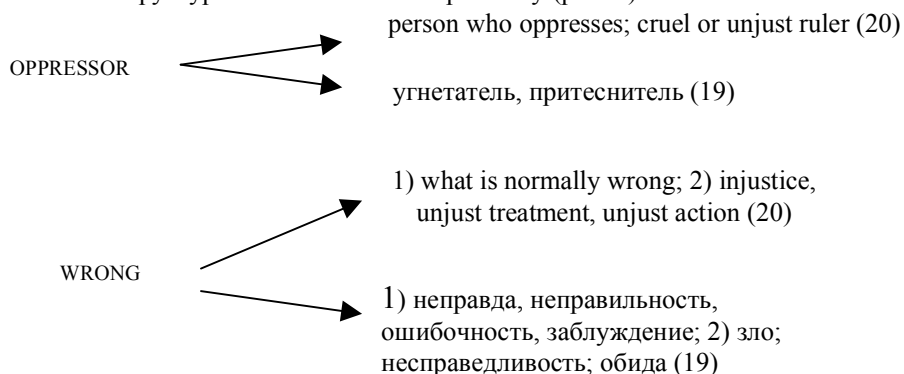

Рис. 1. Кореляція лексико-семантичних варіантів в оригіналі і в перекладі за допомогою корелята-еквівалента

Отже, під корелятом-еквівалентом розуміємо міжмовний мовленнєвий корелят, функціонально рівноцінний і комунікативно рівнозначний оригіналу, який тотожно відтворює компонентний склад, структурно-синтаксичну організацію і семантику оригіналу в акті мовної комунікації (про процедуру виокремлення різновидів корелята-еквівалента – абсолютного корелята-еквівалента і відносного корелята-еквівалента див. [15]).

Корелят-аналог виділяється в разі, якщо корелят висловлює зміст, аналогічний оригіналу. Встановлення відношень аналогічності базується на понятті синонімії в широкому розумінні цього явища, тобто синонімами вважаються слова, які виражають те саме поняття, тотожні або близькі за своїм значенням і відрізняються один від одного або відтінками денотативного значення, або стилістичним забарвленням (і сферою вживання), або одночасно обома названими ознаками. Відношення аналогічності між іншомовним елементом і його міжмовним мовленнєвим корелятом зумовлені наявністю відношень синонімії між лексико-семантичними варіантами в семантичних структурах лексичних одиниць, зіставлених в оригіналі і в перекладі. Прикладом корелятив-аналогів можуть слугувати кореляти метонімічно переосмисленого словосполучення *the insolence of office* з компонентом *insolence*, семантична структура якого представлена такими лексико-семантичними варіантами (рис. 2):

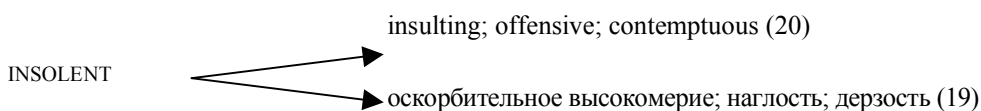

Рис. 2. Кореляція лексико-семантичних варіантів в оригіналі і в перекладі за допомогою корелята-аналога

Корелятами-аналогами, співвіднесеними з тропом *the insolence of office*, є такі: НАДМЕННОСТЬ ВЛАСТЬЮ ОБЛЕЧЕННЫХ (Меск.), ВЛАСТЕЙ БЕССЪЯДИСТВО (К. Р.), ЗАНОСЧИВОСТЬ ВЛАСТЕЙ (Люз.), СПЕШЬ ВЛАСТЕЙ (Рад.), НАДМЕННОСТЬ ВЛАСТЬ ИМУЩИХ (Б. П.).

Підкреслені компоненти корелятив є ідеографічними синонімами лексико-семантичних варіантів у семантиці слів-компонентів словосполучення *the insolence of office* – “высокомерие” і “наглость”, оскільки утворюють із ними синонімічні ряди: ВЫСОКОМЕРИЕ, высокомерность,

гордість, надменність, важність, спесь, спесивість, кичливість, чванство, чванливість, барство, амбіція, заносчивість, зазнайство, гонор (21, с. 98); наглість, бесстыдство, бессовестность, беззастенчивість, бесцеремонність, развязність (21, с. 236).

Отже, під корелятом-аналогом розуміємо міжмовний мовленнєвий корелят, функціонально рівноцінний і комунікативно рівнозначний оригіналу, який аналогічно відтворює всі аспекти значення оригіналу за допомогою синонімічних засобів мови перекладу в акті мовної комунікації (про процедуру виокремлення різновидів корелята-аналога – ідеографічного корелята-аналога і стилістичного корелята-аналога див. [16]).

Корелят-варіант визначається разі, коли між зіставляваними елементами в оригіналі і перекладі існують відношення семантичної варіативності, тобто будь-який компонент значення (денотативно-сигніфікативний або конотативний) лексичної одиниці в оригіналі не має відповідника в перекладі. Залежно від компонента значення, що не відтворюється в перекладі, розрізняємо референтний корелят-варіант і конотативний корелят-варіант. Наприклад, авторська метафора *who would bear the whips and scorns of time* співвідноситься з референтними корелятами-варіантами, у семантиці яких відбуваються зміни в референтній віднесеності, що спричиняє звуження та конкретизацію значення: КТО БЫ ПЕРЕНЕС ОБИДЫ, ЗЛОБУ СВЕТА (Пол.), КТО Б ЗАХОТЕЛ СНОСИТЬ СУДЬБЫ ВСЕ БИЧЕВАНЬЯ И ВСЕ ОБИДЫ СВЕТА (Заг.), КТО СНЕС БЫ БИЧЕВАНЬЯ И НАСМЕШКИ ЛЮДСКОЙ ТОЛПЫ (Ав.), КТО Б СТАЛ ТЕРПЕТЬ СУДЬБЫ НАСМЕШКИ И ОБИДЫ (К.Р.). Відношення варіативної відповідності між тропом *who would bear the whips and scorns of time* та його референтним корелятом-варіантом КТО СНЕС БЫ БИЧЕВАНЬЯ И НАСМЕШКИ ЛЮДСКОЙ ТОЛПЫ (Ав.) показано на рис. 3.

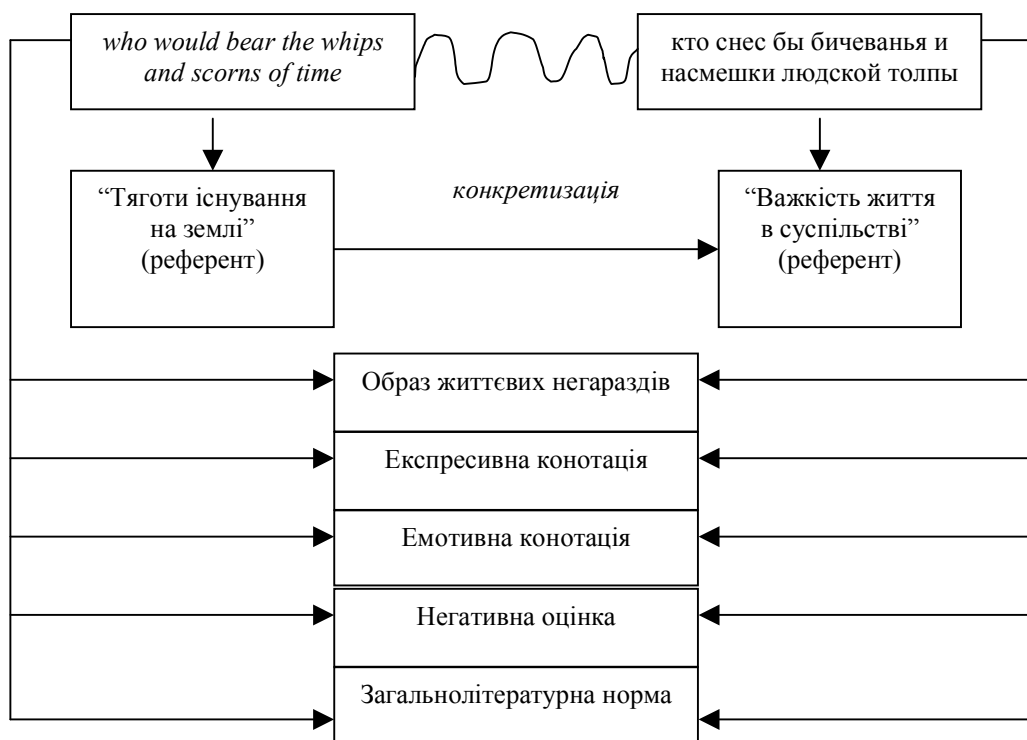

Рис. 3. Варіативна відповідність семантики оригіналу і референтного корелята-варіанта

Отже, під референтним корелятом-варіантом розуміємо міжмовний мовленнєвий корелят, функціонально рівноцінний і комунікативно рівнозначний оригіналу, але невідповідний йому за лексичним складом через іншу референтну співвіднесеність в акті мовленнєвої комунікації.

Смисловий корелят характеризується найменшим ступенем відповідності оригіналу в лексичному складі і структурно-синтаксичній будові. Корелят передає фактуальну інформацію (основний зміст) оригіналу, втрачаючи при цьому образність і конотації іншомовного висловлення. Збереження основного змісту оригіналу, тобто його денотативно-сигніфікативного аспекту значення із втратою компонентів конотативного значення може бути проілюстровано такими прикладами: *the pangs of despised love* – ЗАБЫТАЯ ЛЮБОВЬ (Крон.), *to grunt and sweat under a weary life* – ИЗНЕМОГАЯ ПОД ТЯЖКИМ ГНЕТОМ (Гн.), *the spurns that patient merit of the unworthy takes* – ПРЕНЕБРЕЖЕНИЕ К ЗАСЛУГАМ (Меск.), *the native hue of resolution is sicklied o'er with the pale cast of thought* – МОГУЧАЯ РЕШИМОСТЬ ОСТЫВАЕТ ПРИ РАЗМЫШЛЕНИИ (Гн.).

Між смисловим корелятом і його іншомовними відповідниками є різні типи формально-логічних відношень: протиставлення, рівнозначності, контрадикторності, підпорядкування та ін., що слугує показником того, що при перекладі зберігаються ті поняття, за допомогою яких відбувається ідентифікація комунікативної ситуації засобами мови перекладу. У результаті комунікативна інтенція оригіналу відповідає комунікативному ефекту перекладу. Відношення рівнозначності між авторською метафорою *to shuffle off this mortal coil* і її смисловим корелятом ДУХ БЕСТЕЛЕСНЫЙ (Гн.) показано на рис. 4.

Рис. 4. Передача основного змісту оригіналу смисловим корелятом

Отже, під смисловим корелятом розуміємо міжмовний мовленнєвий корелят, який передає основний предметний зміст оригіналу і втрачає конотативні значення в акті мовленнєвої комунікації.

Нульовий корелят – це відсутність у тексті перекладу мовних / мовленнєвих відповідників іншомовного елемента. Причини появи нульових корелятів можуть бути різними, а саме: скорочення тексту оригіналу перекладачами, які підлаштовували текст для полегшення сприйняття зі сцени; спрощення важких для розуміння фрагментів оригіналу; компресія тексту перекладу з метою досягнення еквіліментарності (точної відповідності кількості рядків в оригіналі і перекладі); жертвування смислом заради збереження еквіритмії тощо. Однак, якими б не були причини появи нульових корелятів, їхня наявність має негативний вплив на переклад.

Таким чином, вивчення різних перекладів художніх текстів з інваріантним сюжетним змістом, що належать до різних авторів і різних історичних епох, дозволяє простежити, як різні чинники впливають на переклад, роблячи його новим, самостійним твором, а не дзеркальним відображенням оригіналу.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / Венедикт Степанович Виноградов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 172 с.
3. Гончаренко С. Ф. Поэтический перевод и перевод поэзии: константы и вариативность / Сергей Филиппович Гончаренко // Тетради переводчика. – М. : МГЛУ, 1999. – Вып. 24. – С. 108–111.
4. Гудий К. А. От оригинала к переводу: проблема взаимодействия автора и переводчика / Кристина Александровна Гудий // Филология и лингвистика в современном обществе: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, май 2012 г.). – М. : Ваш полиграфический партнер, 2012. – С. 99–103.
5. Зорівчак Р. П. Словесний образ в художньому перекладі / Роксолана Петрівна Зорівчак // “Хай слово мовлено інакше ...” : ст. з теорії, критики та історії художнього перекладу / упоряд. В. Коптілов. – К., 1982. – С. 51–65.
6. Караулов Ю. Н. Лингвокультурное сознание русской языковой личности. Моделирование состояния и функционирования / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Азбуковник, 2009. – 336 с.
7. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Международные отношения, 1980. – 154 с.
8. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
9. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу : навч. посібник / Віктор Вікторович Коптілов. – К. : Юніверс, 2002. – 280 с.
10. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства / Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 512 с.
11. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник / Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 448 с.
12. Левин Ю. Д. К вопросу о переводной множественности / Юрий Дмитриевич Левин // Классическое наследие и современность. – Л. : Наука, 1981. – С. 365–372.
13. Некряч Т. Є. Через терни до зірок : труднощі перекладу художніх творів : для студ. перекладацьких ф-тів вищ. навч. закл. : навч. посіб. / Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 512 с.
14. Никонова В. Г. Художественные тексты с инвариантным сюжетным содержанием как проблема художественного перевода (на материале русских переводов трагедии В. Шекспира “Гамлет”) / Вера Григорьевна Никонова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія “Філологія”. – Вип. 9. – Одеса, 2014. – С. 159–163.

15. Никонова В. Г. Типы межъязыковой речевой корреляции: коррелят-эквивалент (на материале русских переводов трагедии В. Шекспира “Гамлет”) / Вера Григорьевна Никонова // Одеський лінгвістичний вісник : Науково-практичний журнал. – Вип. 4. – Одеса, 2014. – С. 182–188.
16. Никонова В. Г. Типы межъязыковой речевой корреляции: коррелят-аналог (на материале русских переводов Шекспира) / Вера Григорьевна Никонова // Наукові записки. – Вип. 136. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2015. – С. 22–28.
17. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / Андрей Венедиктович Федоров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 344 с.
18. Чайковский Р. Р. Неисчерпаемость оригинала: 100 переводов “Пантеры” Р. М. Рильке на 15 языков / Р. Р. Чайковский, Е. Л. Лысенкова. – Магадан : Кордис, 2001. – С. 179–198.

Словники і довідкова література

19. Англо-русский словарь [Текст] : 53000 слов / В. К. Мюллер. – М. : Рус. яз., 1992. English-Russian Dictionary: 70 000 слов и выражений / В. К. Мюллер ; отв.ред. Е. Б. Черкасская. – 15-е изд., стер. – М. : Сов. энциклопедия, 1971.
20. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English / A. S. Hornby. – Longman : Oxford University Press, 1982. – 1037 p.
21. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка; Под ред. Л. А. Чешко. – 5-е изд. – М. : Русский язык, 1986.

Джерела ілюстративного матеріалу

22. Шекспир У. Гамлет Избранные переводы / Сост. А. Н. Горбунов. – М. : Художественная литература, 1985. – 703 с.
Ав. – переклад Д. В. Аверкієва (1895),
Б.П. – переклад Б. Пастернака (1940),
Гн. – переклад П. П. Гнедича (1892),
Заг. – переклад М. А. Загуляєва (1861),
Крон. – переклад А. Кронеберга (1844),
К.Р. – переклад К. Романова (1899),
Лоз. – переклад М. Лозинського (1933),
Меск. – переклад А. Месковського (1889),
М.М. – переклад М. Морозова (1954),
Пол. – переклад М. Польового (1837),
Рад. – переклад А. Радлової (1937),
Hml – Shakespeare, W. Hamlet // The Complete Works of William Shakespeare. – In 12 vol. – N.Y. : The University Society, 1899. – Vol. 11. – P. 25–159.